

O'SMIRLARDAGI AXLOQIY-IDEALNING RIVOJLANISH XUSUSIYATI

Baxtiyorjonova Mashxurabonu
Qo'qon universiteti talabasi,
Nargizaxon Usmonova
Qo'qon universiteti "Ta'lim" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezisda shaxs kamolotining yetuk davrlaridan o'smirlik pallasidagi shakllanishda davom etayotgan axloq va axloqiy ideal, axloqiy tushunchalar ko'rsatib o'tilgan. Krizislar, tanazzullar davri bo'lmish o'smirlik pallasida shaxs axloqiy jihatdan intensivlik bilan shakllanadi. Bu davrda ota-onalar, pedagoglar tomonidan berib borilayotgan ta'lim-tarbiyaviy tadbirlar to'g'ri tashkil etilsa maqsadga muvofiq ekanligi ta'kidlab o'tiladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik, intensiv davr, axloq, ideal, axloqiy -ideal, qarashlar va e'tiqodlar, ma'naviyat.

Kirish. Shaxsning axloqiy jihatdan intensiv tarkib topishi, axloqiy ongining shakllanishi, hatti-harakatlarning yetik normalarini o'zlashtirishi o'smirlik yoshining muhim psixologik xarakteristikalaridandir. O'smirlik yoshi - o'z hatti-harakatlarida suyana boshlaydigan dunyoqarashning, ma'naviy e'tiqod, prinsip hamda ideallarni baholash mulohazalari tizimining tarkib topish davridir. Agar bola kichik maktab yoshi davrida kattalarning, o'qituvchilarning va ota-onalarning bevosita ko'rsatmalari bilan yoki o'zining tasodifiy, impulsiv istaklari ta'siri bilan harakat qilgan bo'lsa, endilikda uning uchun o'z hatti-harakatlarining prinsipi, o'zining qarashlari, e'tiqodlari asosiy ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi va tarbiyachi shuni nazarda tutishi lozimki, xuddi ana shu yoshda axloqiy ong taraqqiyotiga zamin qo'yiladi.

Avvalo biz so'z boshimizda axloq so'zi mazmun-mohiyati to'g'risida fikr yuritsak "Axloq" (arabcha -xulq-atvor ma'nosini bildiradi)- ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soladigan qonun-qoidalar majmuidir. Axloq-ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida shaxs kamolotining yuqori bosqichi sanaladi. Zero, axloq, axloqiy me'yorlarsiz shaxsning ruhiy va jismoniy yetukligining mezoni bo'lgan ma'naviy kamolotga erishib bo'lmaydi. Axloq-shaxs yoki guruh faoliyatini baholash orqali jamiyatdagi munosabatlarni boshqarish mexanizmi. Axloq shunchaki munosabatlarni tartibga keltirish uchungina emas, balki ularni uyg'unlashtirish uchun ham zarur. Munosabatlarni boshqarish ikki xil usul bilan amalga oshiriladi: xulq-atvorni rag'batlantirish va jazolash. Axloq jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soladi va ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlari ifodalanadigan maqsadlarni ilgari suradi.

Kamolotning krizislar, tanazzullar bosqichi bo'lmish o'smirlik davrida har bir o'smir qay usulda axloqiy tajriba orttirishiga, qanaqangi axloqiy faoliyatni amalga oshirishiga qarab uning shaxsi ham tarkib topa boshlaydi. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, o'smirlik yoshi axloqiy jihatdan intensiv rivojlanish yoshi bo'lganligi tufayli ko'pincha o'smir ongida, tarbiyachi o'quvchi ongiga singdirmoqchi bo'lgan hislatlarga qarama-qarshi axloqiy tushunchalar tarkib topishi mumkin. Biz bolani mehnat bilan jazolash mumkinmi, deb tez-tez muzokara qilamiz. Bu muammoni o'smirga nisbatan qo'yadigan bo'lsak, u yanada ortiqroq ahamiyat kasb etadi.

Chunki o'smirlarda axloqiy maslaklarning ma'lum tizimi ham, shu jumladan mehnatga munosabat ham tarkib topa boshlaydi. Ba'zi odamlar mehnat bilan jazolash mumkin deb qaraydilar va bu holatni oqlashga harakat qiladilar. Ammo, kishilarga va mehnatga bo'lgan munosabat tarkib topa boshlagan o'smir bu masalani tushunishga urinib ko'radi. U o'z tajribasidan biladiki, katta kishilar hech qachon biron yaxshi narsa bilan jazolamaydilar. Modomiki, jazolar ekanlar, demak biron yoqimsiz narsa bilan jazolaydilar. Agar mehnat bilan

jazolasalar, unday paytda o'smirning ongida mehnat qandaydir mudhish faoliyat degan ma'lum tasavvur yuzaga kela boshlaydi. Biz o'smirning ongiga mehnat shon-sharafdin, mardlik va qahramonlikdir degan tasavvurni singdirishimiz kerak deb hisoblaymiz. Lekin bu so'zlar quruq gap bo'lib qoladi, o'smirlar ongida boshqa maslaklar mustahkamlanib qoladi. Psixologlar o'z oldilariga o'smirlar ma'naviy ongining mazmunini, ularning axloqiy tushunchalari va tasavvurlarini o'rganish vazifasini qo'yanlar. Psixologik tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, o'smirlar ma'naviy ongining yuksak darajada ekanligini ko'rsatadi. O'smirlarning ko'pchilik qismi yoshlariga munosib ma'naviy tushunchalarni to'g'ri tushunadilar. E'tiqod va dunyoqarashning tarkib topishi bilan chambarchas bog'langan holda o'smirlarning axloqiy ideallari xam yuzaga kela boshlaydi. Bu ideallar yetarli darajada chuqur mazmundor, faoldir va bu ideallar o'ziga xos axloqiy namuna bo'lib xizmat qiladi, o'smir esa hatti-harakatlarini ana shu namuna bilan tenglashtiradi. Kichik yoshdagi o'smirlar uchun odatda qandaydir bir kishi ideal bo'ladi. Bu odam o'smir yuksak darajada baholaydigan sifatlarni o'zida gavdalandirgan bo'ladi. Ko'pincha bunday ideal ota-onalar, o'qituvchilar yoki yaxshi ko'radigan kitobidagi va kinofilmidagi qahramonlardir. Katta yoshdagi o'smirlarda ideal sifatlar majmui umumlashgan obrazlar ideallar sifatida yuzaga chiqib boshlaydi. L.N.Desev o'smirlarning axloqiy tushunchalari mazmunini o'rganib, ularning axloqiy kategoriyalarni tushinishlari ko'pincha yuzaki formal xarakterga ega ekanligini ko'rsatib berdi. Psixologlar bir tomondan o'smirlarda yuzaga kelayotgan e'tiqodlar, axloqiy g'oyalar, tushunchalar va ustanovkalar, ikkinchi tomondan ularning hatti-harakatlari, qiziqishlari, aniq xulq-atvorlari o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq qildilar. A.L.Maliovanov ana shu nuqtai nazardan o'smirlarni to'rt guruhga ajratgan: 1) o'z hatti-harakatlarida ularning o'zlari tomonidan yaxshi anglagan ijobiy axloqiy normalarga tayanadigan, so'zi bilan ishi o'rtasida farq bo'lmaydigan o'smirlar; 2) axloqiy tushunchalarning taraqqiyot darajasi pastligi bilan qiliqlari mos keladigan o'smirlar; 3) kichkinagina o'smirlar guruhi hatti-harakatlarning axloqiy normalariga doir o'zining yaxshi bilimi bilan ajralib turadi, lekin bu bilimlarga mos ravishda harakat qilishni o'ziga lozim deb biladigan; 4) o'zlariga ma'lum bo'lgan axloq talablari bilan kundalik hatti-harakatlari o'rtasidagi aloqani xali ko'ra olmaydigan, tushunmaydigan o'smirlar. Ularning ko'pchiligi ayrim axloqiy kategoriyalarning mazmunini; yetarli darajada anglamaydilar. Ko'pgina axloqiy tushunchalarni noto'g'ri anglab, shaxsning ayrim sifatlarini xato tushunib va baholab, qaram bo'lmaslik va mustaqillikka intilib, o'z irodasini ko'rsatishga noto'g'ri harakat qilib, ayrim o'smirlar ba'zan ataylab o'zlarida ob'ektiv jihatdan salbiy bo'lgan sifatlarni rivojlantiradilar va o'zlaridan ijobiy sifatlarni siqib chiqaradilar. Tarbiyaning vazifasi mohirlik bilan o'smirlarning noto'g'ri qarashlarini yengish, ishning mohiyatini tushuntirish va o'smirlarning adashishlariga yo'l qo'ymaslikdan iboratdir. Tarbiyaviy tadbirlarni samarali va to'g'ri tashkil etilsagina o'smirni hayotida keskin o'zgarishlar mavj ura boshlaydi. Ammo, bu ishni zerikarli quruq nasihatgo'ylik va jonga tegadigan aql o'rgatishlar bilan emas, balki samimiy, chin qalbdan va do'stona olib boriladigan suhbatlar bilan amalga oshirish kerak. Bu borada har bir fan o'qituvchilari to'g'ri axloqiy tushunchalarni tarkib toptirishda o'z fanlarining imkoniyatlaridan foydalanishlari mumkin. Jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlar jamiyat va shaxs ongida aks etadi. Ikkinchi tomondan, ma'naviyat sohasidagi o'zgarishlar jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlarning miqyosiga, yo'nalishiga va sur'atlariga jiddiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Shuning uchun mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy sohalarida amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlar jamiyatimiz, ijtimoiy guruhlar va alohida fuqarolar ongida o'z in'ikosini topmoqda. O'z navbatida mamalakatimizdagi islohotlar ko'lami va sur'atlari ma'naviyatimizning ham tez sur'atlar bilan rivojlanishini, aksariyat hollarda esa ijtimoiy-iqtisodiy soha rivojidan ildamroq va oldinroq yurishini taqozo etmoqda. Bunday vazifani bajarish uchun ma'naviyat yuksalishiga ta'sir o'tkazishi mumkin bo'lgan barcha imkoniyatlarni ishga solish zarurati sezilmoqda.

Xulosa: Ayni paytda o'smirlarni ma'naviy jihatdan yuksaltirishda ularning axloqini yuksaltirish ko'lamini va sur'atlariga kuchli ta'sir o'tkazishi mumkin bo'lgan psixologik omillarning imkoniyatlaridan yetarli foydalanilmayapti. Shaxsni ma'naviy tarbiyalash uning butun umri davomida amalga oshirilishi lozim. Biroq bu vazifa individning o'smirlik davrida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Zero bu davrda shaxsning ijtimoiylashuvi, ma'naviyatning negizi bo'lgan qadriyatlarni o'zlashtirish jarayoni juda tezlashib ketadi. Shaxsning ma'naviy rivojlanishiga mana shu davrda ozgina e'tiborsizlik qilinsa, u aks ijtimoiy yo'nalishga burilib ketishi, jamiyatimiz uchun yot bo'lgan mafkuralar, g'oyalar ta'siriga tushib qolishi mumkin. Ma'naviy tarbiyani samarali amalga oshirish uchun ma'naviyatning metodologiyasi va umumiy jihatlarini aniqlab olish zarur. Bu yo'nalishda xorijlik va mamlakatimiz olimlari tomonidan ko'zga ko'rinarli ishlar amalga oshirilgan. Ma'naviyat va ma'naviy tarbiya masalalarining O'zbekistonda davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi shu yo'nalishda ijtimoiy-gumanitar fanlarda olib borilayotgan tadqiqotlar kengayishiga kuchli ta'sir o'tkazdi. Bu sohada, ayniqsa, mamlakatimiz yetuk darg'alari, faylasuflari, siyosatshunoslari, pedagog olimlari tomonidan ko'zga ko'rinarli ishlar amalga oshirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. Uchebnik.- M.: Aspekt Press, 1999.-376 s.
2. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2007.1-2 kitob.
3. G'oziev E.G. Toshimov R. Menejment psixologiyasi. T-2002
4. G'oziev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot.-T.: Universitet, 2002.- 96 b.
6. Drujinina V. "Psixologiya ". Uchebnik. "Piter", 2003.
7. Burlachuk F. Psixodiagnostika. "Piter", 2002.
8. Ayzenk M. Psixologiya dlya nachinayuyux. "Piter", 2000.
9. Bolotova A.K, Makarova I.V. Prikladnaya Psixologiya: Uchebnik dlya vuzov.- M.Aspekt Press, 2002 – 383 s.